

Kolmen uskontokunnan hautausmaat Bosniassa

Kaarina Koski

Bosnia-Hertsegovina on monietninen valtio, jonka kaupunkeja koristavat sekä kirkontornit että minareetit. Tällä hetkellä, 23 vuotta Bosnian sodan päättymisen jälkeen, islaminuskoisten bosnjakkien, roomalaiskatolisten kroaattien ja ortodoksisten serbien väliset suhteet ovat edelleen jännitteiset. Samoissa kylissä ja kaupungeissa rinnakkain elävät ryhmät ovat eriytyneet toisistaan ja jääneet epäluuloisiksi toisiaan kohtaan. Sodan jäljiltä myös maisema on rikkinäinen: uuden, tuoreen rappauksen tai sitä vielä odottavan tiiliverhoilun peittämät talot vuorottelevat luodinreikäisten tai täysin raunioituneiden rakennusten kanssa. Aineellinen ja henkinen jälleenrakennus eivät ole edenneet toivotulla tavalla (ks. Buturović 2016, 2; Kolind 2008, 206).

Uskonnolla on Bosniassa kaksijakoinen rooli ryhmien välisissä suhteissa. Bosniaa koskevissa tutkimuksissa korostuu, että uskonto on sodan aikana voimistunut, nationalismiin kiinnittyvä ja kansallisia eroja korostava tekijä (Katić 2014, 15–16, 35; Kolind 2008, 203). Toisaalta uskonto toimii myös ryhmien välisen vuoropuhelun edistäjänä arkisten käytäntöjen, yhteisiksi muotoutuvien rituaalien ja virallisen yhteistyön tasoilla – esimerkiksi uskontokuntia yhdistävien pyhiinvaellusten kohdalla (Belaj & Martić 2014). Tarkastelen tässä katsauksessa bosnialaisia hautausmaita. Sodanjälkeisessä Bosniassa hautausmaat ovat yksi uskonnollista eroa ja ryhmien omia historiantulkintoja ylläpitävä tekijä. Kunkin etnisen ryhmän omat hautausrituaalit ja omat sankarivainajat erikseen rakentavat kolmea erilaista kansallista identiteettiä ja vaalivat vihollisuuksien muistoa.

Tarkasteluni aineistona ovat havaintoni kesällä 2018, jolloin osallistuin kansanomaista uskonnollisuutta ja uskomuksia koskeviin kenttätöihin Bosnian eri osissa. Kenttätyöt

veivät minut ensin Bosnian keskiosiin, historialliseen Jajcen kaupunkiin. Siellä oli meneillään pyhän Johanneksen pyhiinvaellus, joka keräsi tuhansia katolisia Jajcen tuntumassa olevan Podmilačjen kylän kirkolle. Tämä sairauksien parantamiseen tähtäävä tapahtuma on perinteisesti houkutellut osallistujia useista eri uskontokunnista. Professori Marijana Belajn johtaman kenttätöiden päämääränä Jajcessa oli havainnoida uskonnollisen vuoropuhelun mahdollisuuksia pyhiinvaelluksella sekä tiedustella sairauksiin ja parantumiseen liittyviä käsityksiä (ks. Koski 2018). Jajcesta matka jatkui itärajan tuntumaan Bratunaciin, joka elää pienteollisuudella ja vadelmien viljelyllä. Professori Mirjam Mencejn johtamat kenttätöet koskivat paikallisia uskomustraditioita sekä etnisissä puhdistuksissa epäselviksi jääneistä kohtaloista ja hautaamattomista vainajista käytyä suoraa ja epäsuoraa, muun muassa kummittelutarinoiden muodossa käytyä keskustelua. Paikalliskielillä käydyissä haastatteluissa otettiin esille myös kysymyksiä hautausmaista.

Bosnian sota ja sen perintö

Bosnia-Hertsegovina oli kristillisen keskiajan jälkeen noin 400 vuotta islaminuskoisten ottomaanien hallitsemaa, jolloin suuri osa alueen slaavilaisesta väestöstä kääntyi islaminuskoon. Sen jälkeen alue siirtyi Itävalta-Unkarille, ja ennen itsenäistymistään vuonna 1992 se oli osa sosialistista Jugoslaviaa. Jugoslaviassa ei juuri käsitelty etnisten ryhmien välisiä jännitteitä, vaan eroja pyrittiin häivyttämään ja rakentamaan jugoslavialaista identiteettiä. Kansallismielisyys alkoi lisääntyä etenkin kroaattien ja serbien parissa 1980-luvun lopulta lähtien. Bosnia-Hertsegovinassa pian itsenäistymisen jälkeen alkaneen verisen sisällissodan (1992–1995) keskeisiä syitä olivat nationalistiset ajatukset Bosnian osia nielevästä Suur-Serbiasta sekä Hertsegovinan kroaattialueiden liittämisestä Kroatiaan. Vielä 1990-luvun alussa etenkin monet muslimit pitivät ihanteena sekulaariin jugoslavialaiseen identiteettiin nojautuvaa yhteiseloä, jossa etniset tai uskonnolliset erot eivät estäisi normaalia kanssakäymistä ihmisten välillä. Sodan aikana ja sen seurauksena etnistä identiteettiä uskonnollistava musliminationalismi kuitenkin

vahvistui ja separatistinen asenne tuli vallitsevaksi myös muslimien keskuudessa. (Skrbiš 2005, 452; Kolind 2008, 200, 205–206, 214.)

Bosnia-Hertsegovina poikkesi aidon monietnisyytensä osalta Slovenian ja Kroatian kaltaisista kansallisvaltioista, jotka erosivat serbijohtoisesta Jugoslaviasta 1990-luvun alussa: täällä serbit, kroaatit ja muslimit ovat asuneet samoissa kylissä toistensa naapureina. Jugoslavian perintöä jaettaessa paine kohdistui erityisesti valtaväestönä oleviin muslimeihin, joiden olemassaolo häiritsi Bosnia-Hertsegovinan siistiä jakamista serbien ja kroaattien kesken. Tutkijat ovat pitäneet Bosnian muslimien karkottamista surmaamista vuodesta 1992 lähtien järjestelmällisenä. (Wagner 2008, 25–28.)

Vuonna 1995 solmitussa Daytonin rauhansopimuksessa Bosnia-Hertsegovina jaettiin rintamalinjoja noudatellen kahteen jokseenkin yhtä suureen hallinnolliseen alueeseen: Bosnian ja Hertsegovinan Federaatioon sekä Serbitasavaltaan. Federaatio on pääosin bosnjakkien (70 prosenttia) ja kroaattien (22 prosenttia) asuttama. Itä- ja pohjoisosiin painottuvan Serbitasavallan asukkaista puolestaan on yli 80 prosenttia serbejä. (Cenzus 2016.) Näiltä osin tilanne ei ole vielä vakiintunut. Bosnjakkien paluumuutto maanpaosta ja Bosnian muilta alueilta on vilkastunut vasta 2000-luvulla. Monet Serbitasavallan alueista ovat olleet muslimivaltaisia ennen sotaa. Serbijohdon kehotuksesta runsaasti serbejä Bosnian muista osista muutti paenneiden ja kadonneiden muslimien asuntoihin sodan aikana. Heille oli luvattu laillinen omistusoikeus tyhjiin asuntoihin, joita he ottivat haltuunsa. Rauhansopimuksen nojalla asunnot kuuluvat sotaa edeltäville omistajille, mutta kiista koteista on hidastanut paluuta. (Wagner 2008, 62–63.) Bosnjakkeja oli Serbitasavallassa vuoden 2013 väestönlaskennassa 14 prosenttia. Koko maan asukkaista heitä on noin puolet, serbejä noin 30 prosenttia ja kroaatteja noin 15 prosenttia. (Cenzus 2016.) Daytonin rauhansopimuksen määrittelemässä hallintomallissa nämä kolme suurinta etnistä ryhmää pyritään ottamaan tasapuolisesti huomioon. Rauhansopimusta on kuitenkin kritisoitu muun muassa siitä, että se pitää yllä eri kansallisuuksien välisiä eroja. Eri kansallisuutta edustaville lapsille on muun muassa eri koulut ja erilainen historiaopetus. Tämä varmistaa, että maassa vallitsee kolme erilaista näkemystä

menneisyydestä ja sen myötä myös nykypäivästä. (Belaj & Martić 2014; Buturović 2016, 2.)

Hankaus etnisten ryhmien välillä ilmenee ajoittaisina provokaatioina. Esimerkiksi Srebrenicassa serbit pystyttivät 2000-luvun alussa kerta toisensa jälkeen kaupungin yllä sijaitsevalle kukkulalle entisen ortodoksikirkon paikalle suuren ristin, jonka bosnjakit puolestaan kävivät toistuvasti poistamassa öisin, kunnes risti tehtiin painavasta teräksestä ja kiinnitettiin betonijalustalle. Etenkin juhlien ja juomisen yhteydessä kansallismielinen uho tulee joskus esiin nationalististen kansanlaulujen esittämisenä. Sarah Wagner kuvaa ortodoksisen pietarinpäivän vieton yltymistä vuonna 2004 Srebrenicassa sodanaikaisten nationalististen laulujen säestämiseksi pyssynlaukauksin, minkä muslimit kokivat uhkaavaksi. (Wagner 2008, 63). Itse havaitsin Federaation puolella selvää provokaatiota juhannuksen tienoilla 2018. Tuolloin kisattiin jalkapallon maailmanmestaruudesta, ja kroaatit pukeutuivat näyttävästi punaruutuun ja juhlivat Jajcen katubaareissa kovaäänisesti Kroatian menestystä. Kun viereisen moskeijan minareetista kaikui kesken juhlinnan rukouskutsu, sen päälle soitettiin kovalla volyymilla nationalistista kroaattipoppiä.

Epäluottamus etnistä toista kohtaan elää myös arkisissa asenteissa ja toisista kerrotuissa huhuissa. Kansainväliset sotarikosoikeudenkäynnit jakavat osapuolia syyllisiin ja syyttömiin, mutta paikallistasolla näitä asetelmia myös kyseenalaistetaan. Huhut vastapuolen joukkohaidoiksi väärentämistä, sieltä täältä haalittuja luita sisältävistä kuopista rakentavat identiteettejä ja sosiaalista todellisuutta. Tässä tilanteessa esimerkiksi seka-avioliitot ovat vielä liian vaikea asia suvuille, jotka näkevät väärää ryhmää edustavassa vävykokelaassa edelleen murhaajan piirteet. Kun ongelmat ovat liian kipeitä käsiteltäviksi sellaisinaan, kylissä kiertää myös kummittelusta ja oudoista ilmiöistä kertovia tarinoita, joissa syyllinen osapuoli saa rangaistuksensa. (Mencej 2018; Mencej 2019).

Uskonnon ja kulttuurin muovaamat hautausmaat

Hautausmaat tai hautaustavat eivät muovaudu pelkästään uskonnon mukaan, vaan niissä on paljon paikallisia piirteitä. Bosniassa tämä näkyi esimerkiksi ottomaanien aikana, kun islaminuskoon kääntyneiden myötä myös kristityt omaksuivat uudenlaisia hautakivien malleja; vastaavasti kääntyneet säilyttivät monia paikallisia tapoja. (Buturović 2016, 123.) Tämän päivän Bosniassa katolisilla ja ortodoksisilla hautausmailla havaitsee paljon sellaisia yhteisiä piirteitä, joita voi kristillisen tapakulttuurin kehyksessä pitää itäeurooppalaisina. Sellainen on esimerkiksi vainajan kasvokuvan kaivertaminen tai kiinnittäminen hautakiveen. Ortodokseilla se on yleinen esimerkiksi Venäjällä, Ukrainassa ja Kreikassa – ei kuitenkaan Suomessa. Katolisessa Italiassa ja Sloveniassa se on tavallinen vaihtoehto kuvattomien hautakivien ja vainajaa esittävien kiviveistosten rinnalla. Kiviveistosta voi kesällä tekemieni havaintojen perusteella pitää olennaisesti erilaisena vainajan representaationa kuin kaiverrusta. Veistoksella ei ole katsetta; se etäännyttää vainajan ja luo hänestä edustavan, taiteellisesti huolitellun ja pysyvän kuvan. Kaiverrukset ja valokuvat – etenkin serbihautausmaiden nuorista ihmisistä näyttämät iloiset ja leikkisätkin kuvat – päinvastoin esittävät vainajan elävänä ja vahvistavat mahdollisuutta emotionaaliseen yhteyteen. Kuoleman yli rituaalisesti ja säännönmukaisesti ylläpidetyt suhteet kuuluvat Euroopassa vahvimmin ortodoksiseseen kuolemakulttuuriin vainajien kanssa vietettyine juhlineen.

Yleisenä itä- ja eteläeurooppalaisena kristillisenä tapakulttuurina voidaan pitää myös muovikukkien käyttöä haudoilla. Bosniassa ne ovat joko avoimina asetelmina tai paketoituina läpinäkyviin rasioihin, joita on monen muotoisia. Kioskeissa myydään räikeän oransseja, keltaisia, sinisiä ja punaisia muovi- ja kangaskukkia, jotka haalistuvat nopeasti Bosnian auringossa. Tuoreita kukkia tuodaan hautajaisten yhteydessä, mutta vuoden päästä kuolemasta haudat on tapana rakentaa kokonaan kivipaasista, eikä istutetulle kukille ole paikkaa. Muslimihautausmaille muovikukat eivät kuulu.

Kaikilla kolmella uskontokunnalla on Bosniassa käytäntönä merkitä hauta ensimmäisen vuoden ajaksi puisella, nimen ja vuosiluvut kertovalla muistomerkillä. Se on kristityillä

standardimallinen risti ja muslimeilla vastaavasti standardimallinen vihreä, ylöspäin levenevä lauta. Sekä katolisilla että ortodokseilla vuosi on määräaika, joka päättää tiiviimmän muistelun tai rukousten jakson ja sen jälkeen vainaja siirtyy muiden edesmenneiden joukkoon yhteisten vainajille suunnattujen huomionosoitusten kohteeksi. Muslimeilla suremisen aikataulu on määrätty huomattavasti lyhyemmäksi: surra saa kolme päivää, mutta kuitenkin vaimo saa surra miesvainajaansa neljä kuukautta ja kymmenen päivää (Baianonie 2018).

Bosnian kristillisillä hautausmailla näkee myös perinteisiin arvoihin nojautuvia käytäntöjä, jotka olivat ennen tavallisia Suomessakin. Sellainen on vaimonkin nimen (ja kuvan) kaivertaminen hautakiveen jo etukäteen, kun aviomies haudataan. Bosnian hautausmailla on merkittäviä eroja myös uskontokuntien välillä, ja tarkastelenkin seuraavaksi kroaattien, serbien ja bosnjakkien hautausmaita erikseen.

Katolinen hautausmaa Jajcessa

Jajce on muslimienemmistön ja kroaattivähemmistön asuttama historiallinen kaupunki. Se oli keskiaikaisen Bosnian kuningaskunnan hallintokaupunki, eli se oli yksi kristillisen Bosnian keskuksia ennen vuosisatoja kestänyttä ottomaanien aikaa. Tarkastelen keskiajalta saakka käytössä ollutta roomalaiskatolista Hrastin hautausmaata, joka sijaitsee loivassa rinteessä Jajcen historiallisen keskustan tuntumassa puolen kilometrin päässä fransiskaanihuostarista.

Hrastin ympäristössä näkyy edelleen, että sotatoimet kohdistuivat Jajcessa erityisesti uskonnollisiin rakennuksiin. Hautausmaasta vain kivenheiton päässä törröttää vahingoittunut ortodoksikirkon torni ilman itse kirkkoa. Juuri tämän, 1930-luvulla rakennetun Pyhän Jumalansynnyttäjän kirkon räjäyttämisen sai serbit talvella 1992–1993 räjäyttämään kostoksi kaupungin kaikki muut pyhäköt lukuun ottamatta muutamaa liian korkealla kukkuloilla sijaitsevaa pientä moskeijaa. Sodan päättyessä Jajce jäi bosnjakkien ja kroaattien haltuun, joten keskustan moskeija, fransiskaanihuostari ja keskiaikainen

pyhän Johanneksen kirkko rakennettiin käyttökuntoon pian uudelleen. Ortodoksikirkon alennustila sen sijaan on jatkunut kesään 2018 saakka, mutta sen korjaustyöt on nyt aloitettu ja uusi perustus siunattiin syyskuussa 2018 (Jajce Online 27.9.2018).

Kuva 1. Keskiajalta saakka käytössä ollut roomalaiskatolinen Hrastin hautausmaa Jajcessa on jäänyt asutuksen saartamaksi. Uudempien hautojen lomassa nurmen seasta pilkistää jopa vuosisatoja vanhoja hautakiviä – tai niiden huippuja. Etualalla on tyypillinen marmorilla katettu pariskunnan hauta, jolle on tuotu kynttilälyhtyjä ja tekokukkia. Taempänä vasemmalla vaalealla kivisokkelilla rajatulle haudalle on pystytetty puinen risti. Se kertoo, että viimeksi haudattu vainaja on levännyt siinä vasta alle vuoden. Kuva: Kaarina Koski.

Hrastin hautausmaa on kerrostalojen ympäröimä. Alueen alaosassa pitkänä rehottavan nurmen lomassa näkyy Itävalta-Unkarin ajalta säilyneitä hautakiviä. Vuonna 1961 tehdyissä kulttuurimuistomerkkien kartoitushankkeissa maan alta löytyi jälkiä myös keskiaikaisista hautamonumenteista. Kaiken tämän vuoksi hautausmaa ja sen Itävalta-Unkarin aikaa edustava kappeli on julistettu kansalliseksi monumentiksi ja suojeltu vuonna 2004 (Nacionalni spomenici 2004). Sen vanhaa puustoa ei saa kaataa eikä rakennuksia muuttaa, mutta historiallista alaosa lukuun ottamatta alueelle haudataan edelleen, ja tiiviisti hautojen kansoittama yläosa on kuin mikä tahansa katolisen

syrjäseudun kalmisto. Hautausmaan pääportilta laskeutuu käytävä hautausmaan keskelle kappelille, mutta siitä eteenpäin on puikkelehdittava vierä vieressä olevien hautojen lomassa. Hautausmaan yhteiset nurmialueet kasvavat vapaasti, mutta suuri osa haudoista nauttii omaisten jatkuvaa huolenpitoa. Haudoilla on muovikukkia sekä kirkkaita, punaisia ja syvänvioletteja kynttilälyhtyjä. Osa lyhdyistä palaa sähköliekillä, toisissa on hiljattain sytytetty aito tuli. Katoliselle hautausmaalle tyypillisesti haudoilla on pieniä enkeleitä sekä pyhimysten ja etenkin Neitsyt Marian patsaita rukousnauhoineen. Kroaateilla on erityinen suhde katoliseen kirkkoon ja Neitsyt Mariaan. Marian rooli kroaattien suojelijana sekä ajatus siitä, että Jumalalla on kroaateille jokin erityinen tehtävä, näkyvät Balkanin alueella sekä katolisen kirkon käytännöissä että kansanomaisessa uskonnollisuudessa. Katolinen usko ja Marian palvonta kietoutuivat kroaattinationalismiin jo Jugoslaviassa, vaikka virallisena uskontona oli ateismi. Bosnian sota hajotti kroaattiyhteisöjä Bosniassa ja aiheutti laajaa maastamuuttoa, jonka jälkeen katolisuuden merkitys kroaatti-identiteetin perustana on kasvanut entisestään. (Skrbiš 2005, 449-450; Katić 2014, 15-16.)

Kuva 2. Itävalta-Unkarin ajalta periytyvät, osittain jo maahan painuneet muistomerkit Hrastin hautausmaalla ovat pyöreälakisia tai ristin muotoisia. Kyljellään makaavasta kivistä erottuu vielä teksti ja vuosiluku 1800. Kuva: Kaarina Koski.

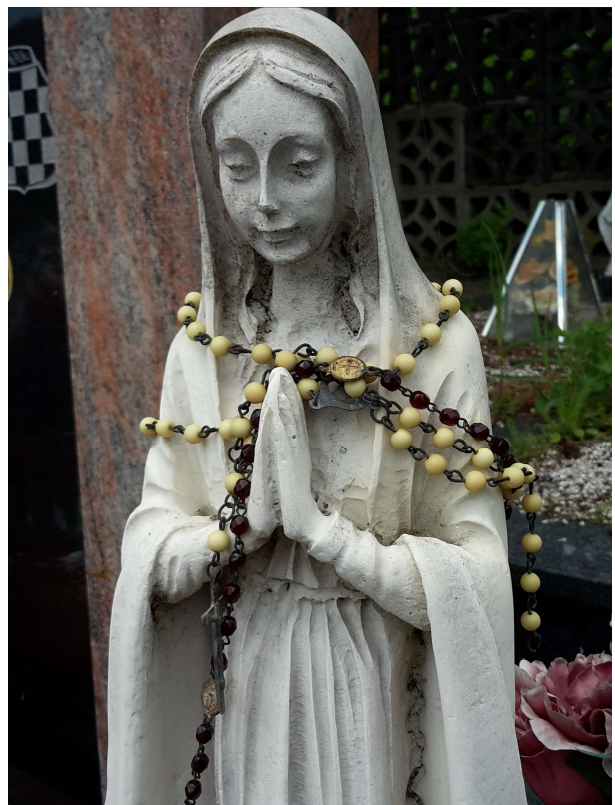

Ei siis ole yllättävää, että Maria-patsaita näkyy erityisesti sotilaiden haudoilla. Hrastin hautausmaahan ei sisälly sankarihautausmaata, mutta muun yhteisön joukossa lepäävien sotilaiden haudat erottaa hautakivien kasvokuvissa näkyvistä sotilaspuvun kauluksista sekä vuosiluvusta, joka on näillä alueilla yleensä 1992 tai 1993. Osaan sotilaiden haudoista on kaiverrettu Kroatian ruudullinen vaakuna kuin muistutukseksi siitä, minkä puolesta taisteltiin. Sotilaan haudalla rukoileva Maria-figuuri ilmentää toisiinsa kietoutuvia kansallisia ja uskonnollisia merkityksiä. Patsaan ympärille kiedottu rukousnauha edustaa pyyntöä rukoilla vainajan puolesta.

Kuva 4. Tällainen rukoukseen hiljentynyt Maria-figuuri on standardimalli, jollaisia on tuotettu erikokoisina. Kuten tässä, figuurin ympärille on usein kiedottu rukousnauhaa. Taustalla vasemmalla häämöttää hautakiveen kaiverrettuna Kroatian ruudullista vaakunaa. Kuva: Kaarina Koski.

Kuva 3. ”Hautasi yllä rukoilemme hiljaa. Mielissämme rakastamme sinua aina.” Maastopuku ja vuosiluku viittaavat siihen, että tämä Hrastin hautausmaalla lepäävä mies kaatui Bosnian sodassa. Kroaattien suojeluspyhimyksen Neitsyt Marian keskeisyys hautakivessä voi herättää kansallismielisiä tulkintoja. Maria on kuitenkin myös tärkeä ymmärtäjä ja lohduttaja äidille, joka on menettänyt aikuisen poikansa. Kuva: Kaarina Koski.

Bratunacin ortodoksinen hautausmaa

Ajaessamme Bosniassa kohti itää kiinnitin serbivaltaisille alueille tultaessa huomioni kiviveistämöiden suureen määrään. Mistä niille kaikille riittää asiakkaita näissä luodinreikien runtelemissa kylissä? Vierailu ortodoksisella hautausmaalla paljasti välittömästi, että kysyntää on. Koska ortodoksit vierailevat hautausmailla säännöllisesti, komeat kivet ovat statussymboleita. Tämä pätee serbeihin sekä Bosniassa että muualla. Kuolemantapauksen jälkeen ortodoksiperhe saattaa käyttää kiven hankkimiseen jopa usean kuukauden palkan. (Mencej 2018; Petrović, 2015, 73.). Hautakiviä on moniosaisia, pieniä, suuria ja viuhkamaisiksi muotoiltuja, joihinkin kuuluu lokero tuohuksille tai herkuille, ja usein kiven molemmille puolille on kaiverrettu kuvia ja tekstiä. Kaksipuolisissa monumenteissa on yleensä kaiverrutettu vainajan kokovartalokuva ja mahdollisesti muistosanoja kiven kääntöpuolelle, joka näkyy hautausmaan keskikäytävälle. Haudan äärellä olijoille näkyvällä etupuolella ovat haudatun koko nimi, syntymä- ja kuolinpäivä sekä mahdollisesti kasvokuva joko kaiverrettuna tai valokuvana.

Kuva 5. Tämän Bratunacin ortodoksihautausmaalla olevan ylellisen haudan omistajat ovat vielä elossa. Kuten monumentin alareunassa lukee, he ovat eläessään pystyttäneet sen itselleen yhdessä poikansa ja tämän perheen kanssa. Teksti selittää myös heidän kuoltuaan, miksei heidän hautakiveensä ole kaiverrettu kaipausta ja rakkautta ilmentäviä muistolauseita kuten useille muille. Kuva: Kaarina Koski.

Serbien hautausmaalla hautakivet voivat kertoa tarinaa tai sisältää omaisten ja ystävien tervehdyksiä. Ne täyttävät osin samanlaista tehtävää kuin lehtien kuolinilmoitukset meillä. Serbitasavallassa sekä ortodoksit että muslimit liimaavat eteläeurooppalaiseen tapaan kuolemasta kertovia ilmoituksia kaupungin seiniin ja pylväisiin, mutta nuo teipillä kiinnitetyt lennäkkit eivät sisällä muistosanoja vainajasta vaan tiedottavat kuolemasta sekä hautauksesta, joka suoritetaan korkeintaan kolmen päivän päästä kuolemasta, usein jo seuraavana päivänä. Hautakivissä muistosanat ja rakkauden ilmaisut säilyvät kullattuina kaiveruksina ja saavat jopa itkuvirren sävyä. Tyttärelleen Suzanalle komean hautamuistomerkin pystyttänyt äiti on kaiverruttanut kiveen muun muassa seuraavat sanat: ”Oi kohtalo, miksi veit minulta aurinkoni ja enkelini 19-vuotiaana”. Säkeet voivat puhua myös vainajan äänellä, kuten nuoren Radivoj Simićin muistomerkin alla on serbiksi loppusointuun päättävä värssy: ”Rakastin elämää, rakastin iloa, mutta kirottu Drina-joki vei nuoruuteni.”

Kuva 6. Nuorena kuolleen tyttären komeassa hautamonumentissa on toistakymmentä valokuvaa, ja liitteenä on myös yliopiston opintokirjan aukeama. Hauta on varustettu lasi-ikkunallisella laatikolla, jossa vainajalle jätetyt juomat ja herkut pysyvät turvassa sään ja eläinten tuhoilta. Kuva: Kaarina Koski.

Bratunacin hautausmaahan sisältyy erillinen sankarihautausmaa standardimittaisine hautakivineen ja runsaine kukkineen. Myös sen ulkopuolella on sotilaiden hautoja, ja siellä niihin on voinut kaiverruttaa suurempia kuvia. Kuvissa poseeraa sotilaita uhmakkaasti aseineen. Taidokkaissa kaiveruksissa näkyy myös veistäjien signeerauksia. Bratunacissa suuret kaiverukset esittävät kaikki miehiä. Naisista on sen sijaan valokuvia. Yhdelle vainajalle omistetussa muistomerkinä voi olla jopa toistakymmentä valokuvaa, joissa tuodaan esille vainajan parhaita puolia. Nuorista naisista on kuvia juhlapuvussa, muodikkaissa asuissa, harrastusten parissa ja myös humoristisesti poseeraamassa. Nuori mies voi esitellä hautakivessä hauistaan. Bratunacin ortodoksisella hautausmaalla ainakin kaksi nuorta miestä on kuvattu hautakiveensä yhdessä autonsa kanssa. Toisessa muistoteksti myös kertoo vainajan joutuneen rekan alle Golfinsa kanssa. Toisessa on merkillepantavaa auton lisäksi se, että hautaa peittävään kivipaateen on kiinnitetty erillisinä laattoina jäähyväistervehdyksiä ystäviltä ja sukulaisilta. Haudan edessä oleva

penkki, haudan sivulle kannelliseen muovirasiaan kootut astiat sekä runsaat kukkalaitteet kertovat, että vuonna 2008 haudattua Goran Petrovičia käydään muistelemassa ahkerasti.

Kuva 7. Bratunacin ortodoksinen hautausmaa, Volkswagen ja Goran Petrović 1975–2008. Kivessä on kuvia ja tekstiä kummallakin puolella, ja lisäksi haudan päällä on Goranin kuvalla varustettuja tervehdyksiä läheisiltä ja punaisesta graniitista veistetty sydän. Kukkalaitteita on kunnioitusta herättävä määrä, ja haudalla kävijöitä varten sen äärellä on penkki. Vainajan muistolla on vilkas sosiaalinen elämä. Kuva: Kaarina Koski.

Kuva 8. Bratunacin ortodoksihautausmaalla on hautakiveen taidokkaasti kaiverrettu kuva muun muassa nuoresta Slavishasta sotilaspuvussa. ”Tämä muistomerkki on vain minun varjoni. Itkekää minua tästä ikuisuuteen.” Tällaiset suuret kaiverukset miehistä aseineen ja sotilaspukuineen ovat kaikki siviilihautojen lomassa, sillä sankarihaudassa lepäävä saa merkikseen vain standardimallisen ristin. Kivessä voidaan myös erikseen mainita, että vainaja oli sotilas. Kuva: Kaarina Koski.

Bratunacissa huomio kiinnittyy nuorten ihmisten hautoihin, joita on runsaasti myös viime vuosilta. Paikalliset kertoivat, että syöpä on yleinen nuorten ja keski-ikäisten kuolinsyy. Taustalla ovat sodan välilliset vaikutukset: sotatoimissa käytettiin paljon epäpuhtauksia sisältäneitä räjähteitä, joista vapautui ilmaan vahingollisia aineita. (Mencej 2018.)

Ortodoksiset vainajien muistelun tavat ovat serbeillä samantapaisia kuin muillakin Euroopan ortodokseilla – esimerkiksi karjalaisilla. Haudoilla käydään vain aamupäivisin. (Mencej 2018; Konkka 1985.) Muistelu on intensiivisempää heti hautauksen jälkeen ja vähenee asteittain ensimmäisen vuoden aikana kuolemasta. Haudoilta tullaan muistelemaan vainajaa seitsemän (tai yhdeksän) päivän, 40 päivän, 6 kuukauden sekä vuoden jälkeen kuolemasta. Lisäksi kaikkia vainajia muistellaan vuotuisina määräpäivinä, joita ovat esimerkiksi sielulauantait neljästi vuodessa, sekä yleisinä juhlapäivinä. Haudoilta tuodaan tuohuksia, kukkia ja ruokaa. (Petrović 2015, 74, 76; Krstić 2015 114, 125.) Bratunacin hautausmaalla osalla haudoista on paitsi penkkejä myös pöytiä.

Haudoilte on jätetty kahvia ja snapsia, karamelleja, keksejä ja hedelmiä. Lapset ovat saaneet viinan sijaan pillimehua. Vainajille tarkoitettut ruoat päätyvät perinteisesti kerjäläisille. Katolisissa maissa ruokalahjoja on annettu suoraan köyhille ja kehoitettu rukoilemaan vainajan puolesta (Václavík 1959, 159, 161). Dejan Krstićin kuvaus Serbian itäosista 2000-luvulla viittaa ortodoksisen tavan jatkumiseen: suurena juhlapäivänä kuten sielulauantaina hautausmaalla käy paljon väkeä, ja omaisten poistuttua romanit tulevat kasseineen ottamaan haudoille jätetyt ruoat talteen (Krstić 2015, 125). Bratunacissa tavallisena torstai-iltapäivänä hautausmaalla liikuskelee vain kaksi tutkijaa ja muutama kulkukoira.

Kuva 9. Bratunacin ortodoksisen hautausmaan sankarihaudat erottuvat yhtenäisten valkoisten ristien alueena. Sankarihautojen edustalla hulmuu Serbitasavallan lippu ja takana näkyy sodan runteleimia taloja. Etualalla, sankarihautausmaata vastapäätä, on sekä sodassa kaatuneiden että siviilien hautoja. Niiden välistä voi tarkkaan katsoen nähdä keskikäytävää tallustavan kulkukoiran. Kuva: Kaarina Koski.

Kuva 10. Bratunacin ortodoksiselle hautausmaalle hiljattain haudattujen miesten hautaristejä koristavat perinteen mukaisesti kauluspaidat. Naiselle tuodaan vastaavasti huivi. Haudalla lojuvaa kattilaa käytetään tuohusten polttamisessa, eikä pullokaan ole roska vaan vainajalle jätettyä juotavaa. Hautojen välissä näkyy ketjuilla paikoilleen kiinnitetty pöytä ja penkki haudoilla vierailua varten. Kuva: Kaarina Koski.

Kuva 11. Rasioihin asetellut muistokukat ovat erityisen suosittuja serbien hautausmaalla. Kuva: Kaarina Koski.

Kuva 12.

Perinteisimmät tuomiset vainajalle Bratunacin ortodoksihautausmaalla ovat snapsi, kahvi ja paperiliina. Niitä näkee etenkin iäkkäiden naisten haudoilla, kun taas nuoremmille on tuotu esimerkiksi olutta, coca-colaa ja suklaata. Kuva: Kaarina Koski.

Islamilaiset hautausmaat

Kun kristilliset hautausmaat ovat kaupungeissa asutuksen keskellä, valtaosa bosnjakkien islamilaisista hautausmaista on syrjemmässä ja levittäytyy asutuksen liepeillä kohoaville rinteille. Islamilaiset hautausmaat ovat keskimäärin myös pienempiä. Hautaus ei ole ollut yhtä keskitettyä, ja paikoin näkee pieniä hautausmaita kylän lähellä tai yksittäisiä hautoja jopa talojen pihapiirissä.

Islamilainenkaan hautauskulttuuri ei ole yhtenäistä vaan siihen kuuluu eri maissa paikallisia erityispiirteitä. Bosniassa islamilaiset hautausmaat noudattavat perinteisesti ottomaanien tyyliä, joka kehittyi turkkilaisten tapojen pohjalta 1500-luvulle tultaessa. Siihen kuuluu omintakeinen tapa koristaa miespuolisen vainajan pylväsmäinen hautakivi samasta kivistä veistetyllä päähineellä, yleensä turbaanilla. Turbaani kertoo vainajan sosiaalisesta statuksesta ja on sitä suurempi, mitä merkittävämpi mies vainaja on ollut. Naisilla kivet ovat päähineen sijaan olleet kukkakuvioin koristeltuja. (Buturović 2016, 124, 147-148, 214.) Merkittävien miesten hautoja heidän suuruudestaan kertovine turbaanisymboleineen kohoaa moskeijoiden ympärillä ja vanhemmilla hautausmailla.

Sodan aikana ja sen jälkeen bosnialainen muslimi-identiteetti on uskonnollistunut. Samalla on saanut suosiota traditionalistinen suuntaus, jossa islamista pyritään karsimaan ei-islamilaisten vaikutteet kuten kansanusko ja muiden uskontojen kanssa yhteiset käytännöt. Opilliset kysymykset ovat tulleet tärkeämmiksi. (Buturović 2016, 49.)

Uusilla hautausmailla perinteisiä turbaanipäisiä muistomerkkejä on aiempaa vähemmän. Yksi syy voi olla yleisislamilaisten piirteiden suosiminen paikallisten kustannuksella. Käytännössä merkittävämpi syy on se, että niitä ei ole sodassa kaatuneiden haudoilla. Bosnian sodan sankareille kehitettiin Bosnian valtiokomission johdolla yhtenäinen muistomerkkityyppi, joka erottaa heidät muista vainajista. Sankarin hautakivi valkoinen, nelikulmainen, pyramidihuippuinen pylväs, jonka suunnitteli ottomaanitradition pohjalta Salim Obralić. Kiveen on kaiverrettu Bosniaa, sodan jälkeen pääosin bosnjakkeja symboloiva kultainen lilja, vainajan nimi ja elinaika sekä Koraanin säe: ”Älkää sanoko Allahin tiellä menehtyneitä kuolleiksi. Ei, he elävät, mutta te ette vain hahmota sitä!” (Agović 2015.) Sodan uhrit, jotka ovat marttyyreja eli *šehid*, lepäävät siviilihautausmaillakin näiden yhtenäisten pylväiden merkitsemänä.

Kuva 13. *Šehidin* hautakivi rukousnauhan kera Fojharin hautausmaalla. Hautakivessä kuvattu heraldinen lilja otettiin Bosnia-Herzegovinan lippuun vuonna 1992 keskiaikaisen Bosnian kuningaskunnan vaakunasta. Serbit kuitenkin protestoivat sen käyttöä ilmoittaen sen kuvaavan ainoastaan bosnjakkeja, joten liljat korvattiin valtion lipussa tähdillä vuonna 1998. Liljalla on pysyvä sijansa bosnjakkien sankarivainajien muistomerkeissä. Kuva: Kaarina Koski.

Bosnjakkien islamilaiseen kulttuuriin ei kuulu haudoilla käyminen. Islamin opetukset kuolemasta ja hautauksesta varoittavat, että äänekäs sureminen ja itkeminen häiritsee tai suorastaan kiduttaa vainajia. Siksi profeetta ei suositellut etenkin naisten käymistä haudoilla. Islamilaiset säännöt korostavat suremisessa kohtuutta ja kärsivällisyyttä. Profeetta Muhammed lievensi myöhemmin ohjettaan ja totesi, että hautausmaalla käyminen on hyväksi muistuttaessaan eläviä kuolevaisuudestaan. Hautojen kunnioitusta koskevat säännöt ovat kuitenkin tiukkoja. Islamilaisissa ohjeissa ympäri maailman kielletään yksiselitteisesti haudan yli käveleminen ja haudalla istuminenkin; se haittaisi vainajia. Vainajien kerrotaan häiriintyvän myös elävien askelten äänistä haudoilla. Teologisia sääntöjä täydennetään kertomuksin, joissa vainaja tulee unessa valittamaan esimerkiksi omaisten vuodattamien kyynelien aiheuttamasta tuskasta. (Baianonie 2018; Buturović 2016, 38; Mencej 2019; Smith & Haddad 2002, 60.)

Kuva 14. Fojharin hautausmaa Srebrenican liepeillä jatkuu metsikön uumeniin ja on Bosnian muslimihautausmaalle tyypillisesti rinteessä. Näkymää dominoivat valkoiset, pyramidihuippuiset pystykivet ovat virallisia marttyyrien eli *šehidien* hautamuistomerkkejä. Useilla haudoilla niitä on kaksi: pääpuolella olevan pylvään huipussa on pyöreä nuppi sekä etupuolella Bosnian kultalilja ja Koraanin säkeitä; haudan jalkopäässä oleva tolppa puolestaan on kirjoitukseton ja teräväkärkinen. Etualalla näkyy naisen ja lapsen hauta sekä kaksi tapausta, joissa *šehidin* muistomerkinn rinnalla on samalle miehelle omistettu matalampi, turbaanihuippuinen kivi. Omaisten pystyttämään kiveen on merkitty myös surijoiden nimet. Kuva: Kaarina Koski.

Islamin mukaan vainajan kuolemanjälkeinen kohtalo määrätään heti hautaamisen jälkeen. Haudassa ruumis havahtuu eräänlaiseen tietoisuuteen sen verran, että kuoleman enkelit voivat kuulustella häntä uskonnollisissa kysymyksissä. Vaikka tällainen mahdollisuus on myöhemmin myös kyseenalaistettu, se on valtaosalle uskovista muslimeista totta. (Smith & Haddad 2002, 47-49.) Kuulustelu on vainajalle stressaavaa ja tuskallista. Vanhojen bosnialaisten uskomusten mukaan hauta tärähtelee ja sieltä kuuluu tuskanhuutoja kuulustelun aikana. Koska hurskainkin voi hätäntyä kuulusteltaessa, vainajan tueksi haudan äärelle jää lähiomainen tai pappi eli *hodža*, joka rauhoittelee häntä ja huutelee hänelle oikeita vastauksia. (Buturović 2016, 46.)

Kuva 15. Vanhoja, erimallisia turbaanihuippuisia hautakiviä Travnikin moskeijan ympärillä. Travnik on vanha ottomaanijajan kaupunki keski-Bosniassa Federaation alueella. Kuva: Kaarina Koski.

Toisin kuin serbit ja kroaatit, bosnjakit eivät tuo haudoille mitään. Jännitteisessä monietnisessä ympäristössä omista säännöistä kiinni pitäminen on erottautumista toisuskoisista. Bosniassa kukkien viemistä haudoille pidetään kristillisenä vaikutteena ja siksi sopimattomana (Mencej 2018). Pistäytyessäni Srebrenican liepeillä Fojharin kylässä olevilla hautausmailla tapasin kukkia vain parilla haudalla ja muutaman hautakiveen solmitun rukousnauhan. Varsinkaan serbien ja kroaattien suosimia muovikukkia ei näy.

Islamilaiset hautausohjeet suosivat koruttomuutta. Haudoilte ei pidä tuoda kukkia eikä haudan päälle tule rakentaa eikä pystyttää kiveä muuta tarkoitusta kuin haudan suojelemista varten. Haudan merkitseminen opastaa hautausmaalla kävijöitä olemaan talleamatta hautoja. On tavallista pystyttää kapea kivi sekä haudan pää- että jalkopäähän, ja hauta voidaan reunustaa. Esimerkiksi rinteessä olevat haudat voidaan tukea kivisen sokkelin avulla vaakasuoriksi leposijoiksi. Perussääntönä on, ettei hautakiviin tulisi kirjoittaa. Käytännössä niihin kuitenkin voidaan merkitä vainajan perustiedot ja mahdollisesti Korraanin säkeitä. (Baianonie 2018; Samfla 1997; Smith & Haddad 2002, 51.) Tekstien kaivertaminen on kuulunut Bosnian ottomaanityyliisiin hautakiviin alusta lähtien, ja niihin on yleensä merkitty vainajan nimen ja päivämäärien lisäksi rukous tai siunaus (Buturović 2016, 124). Tapa merkitä hautakiveen myös surijoiden nimet on nykyään yleinen Bosnian kaikilla kansallisuuksilla, mutta *šehiden* kiviin niitä ei ole merkitty.

Kuva 16. Islamilainen hautausmaa Fojharin kylän ylärinteillä Srebrenicaa ympäröivillä kukkuloilla. Etualalla on vanhempia hautakiviä – yhdessä niistä päähineenä on turbaanin sijaan fetsi – ja taempana uusia hautoja. Kuva: Kaarina Koski.

Srebrenican kansanmurhan muistomerkki Potočarissa

Bosnian sodassa kuoli kaikkiaan noin 100 000 ihmistä ja noin 30 000 jäi kadoksiin. Srebrenican kansanmurhan uhreja näistä kuolleista ja kadonneista oli noin 8000, joista useimmat ovat löytyneet kuolleina joukkohautoista eri puolilta Itä- ja Pohjois-Bosniaa. Srebrenican hyökkäys on arvioitu väkivaltaisimmaksi yksittäiseksi siviilejä vastaan kohdistuneeksi iskuksi sitten toisen maailmansodan. 11.7.1995 serbit hyökkäsivät Srebrenicaan, joka oli muodostunut muslimilinnakkeeksi serbien valtaaman alueen keskelle, ja ryhtyivät puhdistamaan sitä muslimeista. Tuhansia muslimeja pakeni metsään yrittäen sitä kautta turvaan Federaation alueelle, ja noin 25 000 hakeutui viiden kilometrin päähän Potočariin YK-joukkojen suojiin. Serbit saapuivat sinnekin, lähettivät naiset ja lapset pois ja surmasivat seuraavien kuuden päivän aikana järjestelmällisesti kaikki jotakuinkin sotilasikäiset miehet sekä heidät, jotka saatiin kiinni metsistä. Ruumiit heitettiin joukkohautaan, mutta ennen sodan päättymistä sotilaat palasivat kaivamaan nämä kansanmurhasta todistavat haudat auki ja siirtelivät niiden sisältöjä maansiirtokoneilla muualle. Sodan jälkeen ulkopuoliset tutkijat ovat työskennelleet vuosien ajan DNA-teknologiaa käyttäen löytääkseen ja tunnistaakseen eri puolille Bosniaa päätyneet ruumiit tai niiden palaset. Vasta tunnistamisen jälkeen omaiset ovat voineet saattaa rakkaansa lepoon ja aloittaa suremisen. Sodan jälkeen tuhannet perheet ovat eläneet välitilassa, jossa varmuutta omaisen kohtalosta tai tietoa hänen ruumiinsa leposijasta ei ole. (Huttunen 2014, 142–143; Wagner 2008, 3.)

Potočariin on perustettu suuri muistokeskus ja hautausmaa Srebrenican kansanmurhan uhreille. Keskuksessa järjestetään joka vuosi heinäkuun 11. päivänä muistotilaisuus sekä hautausrituaali viimeisen vuoden aikana tunnistetuille uhreille. Ensimmäisinä vuosina vainajia haudattiin vuosittain kahdestasadasta seitsemäänsataan, mutta jäljellä olevat ovat haasteellisempia tapauksia ja tahti on hidastunut. Haudattuja on nyt yhteensä 6575, ja noin tuhatta vainajaa etsitään vielä. Tänä vuonna uhreja haudattiin 35, ja yli 30 000 henkeä kokoontui paikalle. Osa paikalle saapuvista osallistuu pyhiinvaelluksen kaltaiseen, noin sadan kilometrin pituiseen rauhanmarssiin, joka lähtee Nezukista ja

noudattaa käänteisenä Srebrenicasta metsien läpi pakoon yrittäneiden reittiä. Potočarissa järjestetty tilaisuus herättää joka vuosi kansainvälistä huomiota, jota esimerkiksi osallistujien tilaisuudessa kuvaamat ja YouTubeen lataamat videotallenteet pyrkivät edelleen lisäämään. (Huttunen 2014; Muslimovic 2018.)

Potočarissa kaikilla on samanlainen marttyyrien hautamuistomerkki. Niitä on tuhansia, ja taitavat valokuvaajat asettavat perspektiivinsä niin, että niiden meri näyttää loputtomalta. Uskonsa puolesta marttyyrikuoleman kokenut *šehid* pääsee suoraan paratiisiin. Bosnian sodassa ja etenkin sen jälkeen *šehid*-termi on käytännössä laajennettu koskemaan kaikkia sodassa kuolleita muslimeja, niin siviilejä kuin sotilaitakin. Termin käyttö uskonnollistaa sekä kansallisuutta että sotaa, joka tosiasiallisesti oli monille taistelua kotiseudun, perheen ja suvun eikä niinkään uskonnon puolesta. (Bougarel 2007.) Täysin maallistuneiden muslimiperheiden poikien julistaminen uskonsotureina kuolleiksi on ollut omaisille vieras ajatus. Uskonnollinen musliminationalismi tosin levisi Bosnian armeijassa sodan aikana, joukot saivat uskonnollista kasvatusta ja uskonnollisia symboleita otettiin käyttöön (Kolind 2008, 203). Jugoslavian perintönä valtaosa muslimeista oli kuitenkin maallistuneita vielä 1980-luvulla, eikä 'muslimi' merkinnyt uskonnollista vaan kansallista identiteettiä. (Kolind 2008, 198–200.) Virallisissa asiayhteyksissä on otettu käyttöön ilmaus *šehidi i poginuli borci* (*šehidit* ja kaatuneet sotilaat), joskin jälkiosa ymmärretään usein muunuskaisiksi bosnjakkien joukoissa taistelleiksi ja koetaan vähempiarvoiseksi. (Bougarel 2007.)

Vainajien muistaminen on identiteetin, menneisyyden ja nykyisyyden määrittelyä. Etenkin merkityksenannot sodassa koetuille menetyksille ja niiden muistamisen ja kunnioittamisen ritualisointi ovat poliittisia tekoja. Bosniassa tähän politiikkaan kietoutuu uskonto, mutta samalla se muovaa sodan entisten osapuolten välisiä suhteita. Potočarin vuosittaisten muistotilaisuuksien saama näkyvyys tuo tukea Bosnian muslimeille ja vahvistaa heidän rooliaan Bosnian sodan eniten kärsineenä osapuolena. Bosnjakkien omaksuma uhrin rooli uhkuu kritiikkiä serbejä ja kroaatteja kohtaan ja pitää yllä nationalistista erillisyyden retoriikkaa. Siihen kuuluu itsen määrittely petoksen, jopa

salaliiton uhriksi joutuneeksi naiiviksi mutta kunnolliseksi kansakunnaksi, joka ei syyllistynyt sotarikoksiin. Tosiasiassa kaikki sodan osapuolet syyllistyivät niihin, vaikkakin yhdet enemmän kuin toiset. (Kolind 2008, 203, 285–290.)

Kuva 17. Näkymä Potočarista Srebrenican kansanmurhan uhrien hautausmaalta. Täällä *šehidien* muistomerkkien kaiverrukset ovat eri järjestyksessä kuin paikallisilla hautausmailla: ensin Koraanin säe 2:154, sitten vainajan nimi ja alimmaisena Bosnian kultalilja. Valkoisten hautakivien väleissä näkyy siellä täällä vihreitä lautoja, joilla on merkitty heinäkuussa 2017 tehdyt hautaukset. Kaikkien kolmen uskontokunnan paikallinen tapa on asettaa muistokivi paikalleen vasta vuoden kuluttua hautauksesta. Kuva: Kaarina Koski.

Samaan aikaan kun muslimit keräävät sympatiaa, serbiväestö kamppailee syyllisyyden ja kansainvälisen huomion langettaman stigman kanssa. Monen tavallisen serbin selviytymisstrategiana on julmuuksien laajuuden kiistäminen sekä muslimien syyttäminen niiden suurentelusta ja kaikenlaisten luiden hautaamisesta kansanmurhan uhreina (Mencej 2018). Serbiyhteisö pitää kiinni oikeudestaan surra omia sodan

uhrejaan ja korostaa puolestaan muslimien toteuttamia surmia lähialueella. Srebrenican naapurikaupungin Bratunacin hautausmaalla järjestetään vuosittain 7. heinäkuuta eli pyhän Pietarin päivänä (*Petrovdan*) surujuhla niille 3500 serbeille, jotka kuolivat sodan aikana Podrinjan alueella eli Serbitasavallan länsiosissa. Muistelun kohteena on erityisesti heinäkuussa 1992 serbikylään tehty hyökkäys, jossa kuoli 69 sotilasta ja siviiliä. Tämä hyökkäys tulkitaan osoitukseksi muslimien kaavailemasta suunnitelmallisesta etnisestä puhdistuksesta. (Nezavisne novine 2018.)

Erottelu elämässä ja kuolemassa

Bosnian hautamuistomerkkejä tutkinut Amila Buturović luonnehtii kuolleiden läsnäoloa Bosniassa silmiinpistäväksi sekä urbaanissa ympäristössä että maalaismaisemassa. Nykyisten hautausmaiden ohella kyse on jopa satoja vuosia vanhoista hautakivistä, joita puskee näkyville nurmen ja jopa asfaltin lomasta, oltiinpa hautausmailla tai puistoissa, leikkikentillä tai puutarhoissa. Niitä on sekä asutuksen liepeillä että vaikeakulkuisissa paikoissa etäällä ihmisten toiminnasta. (Buturović 2016, 3.) Haudat ovat menneisyyden ja menneiden sukupolvien läsnäoloa maisemassa, jossa nykyajan ihmiset asuvat ja tulkitsevat sitä omakseen. Rituaalit hautojen äärellä rakentavat merkityksiä elävien ja kuolleen väliselle suhteelle, vahvistavat valittuja kertomuksia ja sivuuttavat toisia. (Buturović 2016, 109.) Niiden avulla rakennetaan myös tätä päivää ja identiteettejä.

Bosnian vanhoilla hautapaikoilla näkyy vielä, ettei uskonto aina ollut erottava tekijä kun omainen saatettiin haudata. Eri uskontojen hautakivet näkyvät samoilla hautausmailla 1700-luvulle saakka ilman mitään merkkejä vihamielisyydestä tai eriuskoisten vainajien saastuttavuudesta toisiinsa nähden. Kyse on ollut kyläkalmistoista, joissa määräävä tekijä on ollut naapuruus ja ihmisuus kuten todennäköisesti myös elävien välisissä suhteissa. (Buturović 2016, 141–144, 206.) Symbolit, joiden välillä nyt nähdään vihamielisyyttä – risti ja puolikuu – löytyvät läntisessä Hertsegovinassa Dobron kylässä jopa samasta, vuosisatoja vanhasta muistomerkistä katolisella hautausmaalla (Buturović 2016, 212–

213). Uskonnon ja etnisen taustan mukainen erottelu ei siis ole ainoa ja välttämätön ratkaisu sen paremmin elämässä kuin kuolemassakaan. 2000-luvun Bosniassa se on kuitenkin fakta, jota pidetään aktiivisesti yllä.

Kirjoittaja

Kaarina Koski on folkloristiikan ja kansanuskontutkimuksen dosentti (HY ja TY), jonka tutkimusaiheet koskevat kuolemaa, kansanuskoa, uskomusperinteen ja valtauskonnon välisiä suhteita sekä kansanomaista kerrontaa. Tällä hetkellä Koski toimii tutkijana Helsingin yliopistossa. Yhteydenotot: kaakos@utu.fi

Lähteet

Agović, Mersada Nuruddina. 2015. "Šehidski i drugi bošnjački nišani." *Sandžak Press. Elektronske novine* 17.3.2015. Katsottu 4.12.2018. <http://sandzakpress.net/sehidski-i-drugi-bosnjacki-nisani>

Baianonie, Mohamed 2018. "The Basic Rules of Islamic Funerals." Katsottu 4.12.2018. <https://raleighmasjid.org/imam/basic-rules-of-islamic-funeral.html>

Belaj, Marijana & Zvonko Martić. 2014. "Pilgrimage Site beyond Politics: Experience of the Sacred and Inter-Religious Dialogue in Bosnia." Teoksessa *Pilgrimage, Politics and Place-Making in Eastern Europe. Crossing the Borders*, toimittaneet John Eade & Mario Katić, 59–78 Burlington: Ashgate.

Bougarel, Xavier. 2007. "Death and the Nationalist: Martyrdom, War Memory and Veteran Identity among Bosnian Muslims." Teoksessa *The New Bosnian Mosaic. Identities, Memories and Moral Claims in a Post-War Society*, toimittaneet Xavier Bougarel, Elissa Helms & Ger Duijzings, 167–192. Burlington: Ashgate.

Buturović, Amila. 2016. *Carved in Stone, Etched in Memory: Death, Tombstones and Commemoration in Bosnian Islam Since C 1500*. Abingdon: Routledge.

Huttunen, Laura. 2014. "Srebrenica burial ceremonies on YouTube: Remembering the dead and the missing in a contested political situation." *Thanatos* 3 (1): 141–148. Katsottu 15.12.2018. https://thanatosjournal.files.wordpress.com/2012/12/huttunen_youtube-memorials.pdf

Jajce Online 2018. "U subotu osveštenje temelja hrama Presvete Bogorodice u Jajcu."

Jajce Online. Nezavisni portal Jajca 27.9.2018. Katsottu 4.12.2018. <http://jajce-online.com/2018/09/27/u-subotu-osvjestenje-temelja-hrama-presvete-bogorodice-u-jajcu/>

Katić, Mario. 2014. "From the Chapel on the Hill to National Shrine: Creating a Pilgrimage 'Home' for Bosnian Croats." Teoksessa *Pilgrimage, Politics and Place-Making in Eastern Europe. Crossing the Borders*, toimittaneet John Eade & Mario Katić, 15–35. Burlington: Ashgate,

Konkka, Unelma. 1985. *Ikuinen ikävä. Karjalaiset riitti-itkut*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Koski, Kaarina. 2018. "Pyhiinvaellusta Bosniassa." *Centre for the study of Christian cultures* (blogi), 16.9.2018. Katsottu 4.12.2018. <http://csc.utu.fi/pyhiinvaellusta-bosniassa/>.

Krstić, Dejan. 2015. "The old cemetery in Zajecar: Socio-cultural reading." Teoksessa *Cemeteries and Burial Customs on the Border*, toimittaneet Dragoljub Đorđević, Dragan Todorović & Danijela Gavrilović, 113–132. Niš: Yugoslav Society for the Scientific Study of Religion.

Mencej, Mirjam. 2019 [tulossa]. "Traffic addicents and ghosts on Bosnian highways. The dead, the war and politics in contemporary Bosnian narratives."

Muslimovic, Admir. 2018. "Srebrenica Victims Buried at Genocide Anniversary Commemoration." *BalkanInsight* 11.7.2018. Katsottu 4.12.2018. <http://www.balkaninsight.com/en/article/srebrenica-victims-buried-at-genocide-anniversary-commemoration-07-11-2018>.

Nacionalni spomenici 2004. "Rimokatoličko groblje Hrast, grobljanska cjelina." Bosnia and Herzegovina. Commission to Preserve National Monuments. Katsottu 4.12.2018. http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=1928.

Nezavisne novine 2018. "Pomen za 3.500 Srba ubijenih u Podrinju." *Nezavisne novine* 7.7.2018. Katsottu 4.12.2018. <https://www.nezavisne.com/novosti/drustvo/Pomen-za-3500-Srba-ubijenih-u-Podrinju/487053>

Petrović, Vladan. 2015. "Cemetery - sacred place. The custom of burying in Golubac and environment." Teoksessa *Cemeteries and Burial Customs on the Border*, toimittaneet Dragoljub Đorđević, Dragan Todorović & Danijela Gavrilović, 71–82. Niš: Yugoslav Society for the Scientific Study of Religion.

Samfla, Cingiz. 1997. "Kuolevan potilaan hoito ja vainajan käsittely islamin uskonnon mukaan Suomessa." *Suomen Islam-Keskus Säätiö*. Katsottu 4.12.2018.<https://www.islamopas.com/bok/kuolma.htm>.

Skrbiš, Zlatko. 2005. "The apparitions of the Virgin Mary of Medjugorje: the convergence of Croatian nationalism and her apparitions." *Nations and Nationalism* 11 (3): 443–461.

Smith, Jane Idleman & Yvonne Yazbeck Haddad. 2002. *The Islamic understanding of death and resurrection*. Oxford: Oxford University Press.

Václavík, Antonín. 1959. *Výroční obyčej a lidové umění*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.

Wagner, Sarah. 2008. *To Know Where He Lies. DNA Technology and the Search for Srebrenica's Missing*. Oakland: University of California Press.

Suulliset tiedonannot:

Mencej, Mirjam 2018. Suulliset tiedonannot Bosniassa vuosina 2017 ja 2018 paikalliskielillä tehtyjen haastattelujen pohjalta.